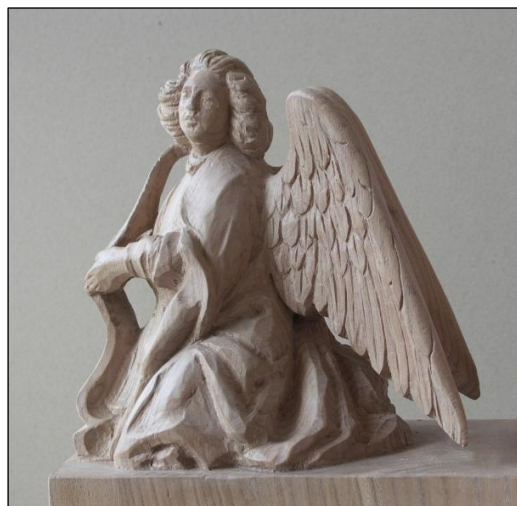

Inleiding in het Matteüsevangelie

Matteüs als engel

In de kunst wordt Matteüs steeds afgebeeld als een gevleugeld mens, dus als een engel (zie hiernaast: iepenhouten beeld van Maarten Robert, St. Agathakerk in Lisse), omdat zijn evangelie begint met de verschijning van een bode van de Heer aan Jozef (1,18-25, zie vv. 20-21).

Inleiding

Het Nieuwe Testament opent met het Matteüsevangelie. De reden daarvan zal zijn dat het lange tijd, sinds de late tweede eeuw, is gezien als het oudste evangelie. Het genoot al vroeg grote waardering. Het bepaalde dan ook al gauw het kerkelijk beeld van Jezus.

Diverse passages zijn beroemd geworden. Dat geldt in het bijzonder voor de Bergrede (5,1-7,27), maar ook voor de beginverhalen van het evangelie, zoals 'de wijzen uit het oosten' (2,1-12) en 'de kindermoord' (2,13-18). Ook een aantal gelijkenissen raken veel mensen, zoals de gelijkenis van de schuldvergeving (18,23-35) en van de werkers in de wijngaard (20,1-16). Deze verhalen, behorend tot het *Sondergut* van Matteüs, komen in de liturgie driejaarlijks terug. Daardoor blijven ze ook hun bekendheid houden.

Het passieverhaal als zodanig zal in dit verband niet direct genoemd worden behalve wanneer je denkt aan de muzikale vertolking daarvan door J.S. Bach: de *Matthäuspassion*.

Een verhaal dat je vaak in de schilder- en in de beeldhouwkunst tegenkomt is dat van de komst van de Mensenzoon voor het laatste oordeel (Matteüs 25,31-46) aan het eind van de eschatologische rede die Jezus houdt vlak voordat het lijdensverhaal begint (24,1-25,46).

Het Matteüsevangelie kent ook 'lastige', misschien moet je wel zeggen beruchte passages zoals bijvoorbeeld de uitspraak 'Zijn bloed kome over ons' (27,25), uitgesproken door het volk aan het slot

van Jezus' veroordeling door Pilatus (27,11-26). Sommige uitleggers spreken zelfs over het Matteüsevangelie als dat het anti-judaïstisch/anti-joods is. De beschuldigingen van anti-judaïsme zijn vooral gebaseerd op Matteüs 22, dat wordt beschouwd als samenvatting van de christelijke polemieken tegen het jodendom. Andere uitleggers zijn van opvatting dat Matteüs geen polemieken voert tegen de joodse geloofstraditie als zodanig, maar dat hij polemiseert tegen een bepaalde, in zijn dagen overheersende farizeese stroming.

Ontstaan

(a) *Auteur*. Nergens identificeert het Matteüsevangelie de auteur bij zijn naam. De kerkvaders vanaf de late tweede eeuw namen aan dat de apostel (voorheen tollenaar) Matteüs de auteur was van het evangelie. In die periode circuleert het evangelie onder de

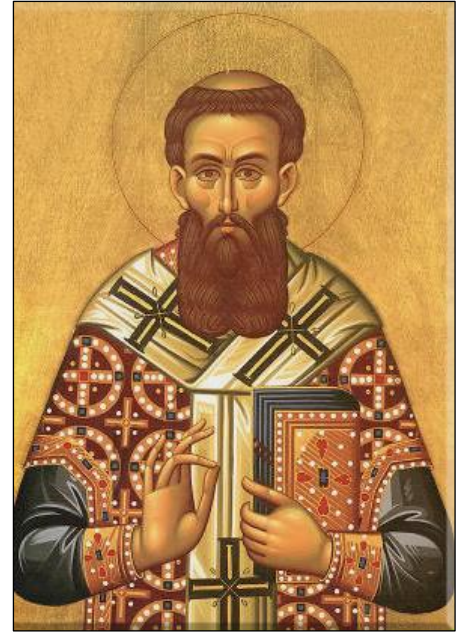
titelaanduiding *Kata Matthaion* ('Volgens Matteüs'). Zijn roeping zagen de kerkvaders beschreven in 9,9-13 (vgl. 10,2-4).

Eusebius van Caesarea (260-340 n.Chr.) vertelt dat bij bisschop Papias vermeld stond dat 'Matteüs de woorden van de Heer ordende in de Hebreeuwse taal en dat ieder die zo goed mogelijk vertolkte/vertaalde' (*Kerkgeschiedenis* III,39.16).

Ireneüs, bisschop van Lyon, schreef rond 180 over Matteüs als schrijver van een evangelie in het Hebreeuws, geschreven in de tijd dat Petrus en Paulus preekten en de kerk van Rome grondvestten. Zo werd Matteüs in de traditie eeuwenlang als auteur van een Hebreeuws evangelie gezien, waarvan het canonieke evangelie een Griekse vertaling zou zijn. J. Kürzinger heeft duidelijk gemaakt dat *dialektos* (vertaald met 'taal') een vast begrip is uit de klassieke retorica met de betekenis van 'gesprek, manier van spreken, stijl'.

De opvatting dat de apostel Matteüs de auteur van het evangelie is, wordt tegenwoordig niet meer gedeeld.

Anderen zijn van mening dat zoals schilders uit de Renaissance zich dikwijls op hun schilderijen afbeelden, Matteüs dat ook in zijn evangelie heeft gedaan. Hij heeft

in het midden van zijn evangelie een uitspraak van Jezus opgenomen die beschouwd wordt als een paraaf van de evangelist zelf. Aan het slot van de gelijkenissenrede (13,1-52) vraagt Jezus: 'Hebben jullie dit allemaal begrepen?' waarop de leerlingen antwoorden: 'Ja', waarna de uitspraak volgt: 'Daarom vergaat het iedere schriftgeleerde die een leerling is geworden in het koninkrijk der hemelen, als een heer des huizes, die uit zijn voorraad nieuwe en oude dingen tevoorschijn haalt' (13,52). Matteüs zou zichzelf typeren als die in het spoor van Jezus uit de voorraadkamer van de traditie naast oude (de joodse wet en profeten) ook nieuwe dingen (de woorden en daden van Jezus) tevoorschijn wil halen.

Matteüs schrijft goed Grieks. Hij verbetert steeds de volkse taal van Marcus.

(b) *Tijd en plaats*. Als ontstaanstijd zegt men globaal dat het tussen 70 en 110 n.Chr. geschreven moet zijn. Uiteindelijk komt men tot 80 n.Chr. of iets later: 90 n.Chr. (zo NBV). Dikwijls noemt men als plaats van herkomst: Syrië, in het bijzonder Antiochië.

Gebruikte bronnen

- De auteur heeft het Marcusevangelie (tussen 65 en 70 n.Chr.) gekend en gebruikt. Hij heeft meer dan 600 van de 661 verzen van het Marcusevangelie overgenomen. Matteüs volgt het chronologische stramien van Marcus tamelijk trouw, maar binnen dat kader springt hij creatief met het tekstmateriaal om.

- Het *Sondergut* van Matteüs, een kwart van het evangelie, wordt gezien als afkomstig uit een andere bron. Dit materiaal zit vooral aan het begin: Mat. 1,1-2,23, en het eind van het evangelie: Mat. 25,31-46 + 27,51-53.62-66; 28,11-20 (zie hoofdstuk 3 van de map 'Inleiding in het Nieuwe Testament', p. 14). Er is nog een andere opvatting mogelijk, en wel dat Matteüs ze niet uit een bron heeft overgenomen, maar dat hij deze passage zelf heeft geschreven.

- Daarnaast zijn velen van opvatting dat Matteüs Q gebruikt heeft, de logia-bron. Wat hij daarmee gedaan heeft? Hij heeft Jezus' woorden/uitspraken gegroepeerd en in vijf redevoeringen ondergebracht. Ze gaan vooral over de vraag wat het inhoudt om – tussen opstanding en parousie – volgeling van Jezus te zijn:

5,1-7,27	De bergrede: de overvloedige gerechtigheid van het koninkrijk
10,1-42	De zendingsrede: de boodschappers van het koninkrijk
13,1-52	De gelijkenissenrede: de geheimenissen van het koninkrijk
18,1-35	De gemeenterede: de mensen van het koninkrijk
23,1-25,46	De eschatologische rede: de houding in het koninkrijk

Zoals de *eerste* redevoering van Jezus, de bergrede, met *zaligsprekingen* begint (5,3-12), zo begint de *laatste* redevoering met *wee-spreuken*, gericht tegen de schriftgeleerden en farizeeën (23,13-39).

Elke redevoering eindigt Matteüs steeds als volgt: 'En het geschiedde, toen Jezus geëindigd had, dat'. We hebben hier met een oudtestamentisch manier van doen. Zeven maal zijn deze woorden in de Hebreeuwse Tanach (anders in de Septuaginta) te horen: 'En het geschiedde, toen hij geëindigd had (al deze woorden) te spreken' (Num. 16,31; Rech. 15,17; 1 Sam. 18,1; 24,17; 2 Sam. 13,36; Jer. 26,8; 43,1).

De bergrede (5,1-7,27) eindigt met 7,28:

'En het geschiedde, toen Jezus deze woorden geëindigd had, dat de scharen versteld stonden over zijn onderwijs, want hij onderwees hen als een gezaghebbende, en niet als hun schriftgeleerden.'

De zendingsrede (10,1-42) eindigt met 11,1:

'En het geschiedde, toen Jezus het geven van orders aan zijn twaalf leerlingen geëindigd had, dat hij vandaar vertrok om te onderwijzen en te verkondigen in hun steden.'

De gelijkenissenrede (13,1-52) eindigt met 13,53:

'En het geschiedde, toen Jezus deze gelijkenissen geëindigd had, dat hij vandaar wegging.'

De gemeenterede (18,1-35) eindigt met 19,1:

'En het geschiedde, toen Jezus deze woorden geëindigd had, dat hij uit Galilea wegging en in het gebied van Judea kwam aan de overzijde van de Jordaan.'

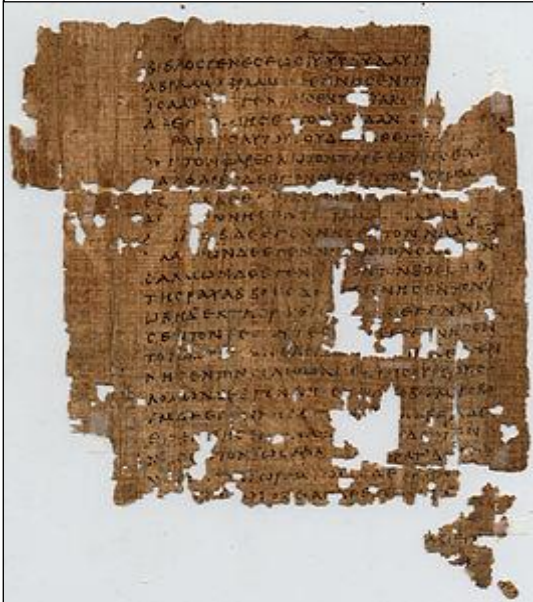
De eschatologische rede (24,1-25,46) eindigt met 26:1:

'En het geschiedde, toen Jezus *al* deze woorden geëindigd had, dat hij tot zijn leerlingen zei:

'Jullie weten dat over twee dagen het Pascha komt, en de Mensenzoon overgeleverd zal worden om gekruisigd te worden.'

Het woordje 'al' in 26,1 (dat door Lucas in 7,1 – na de Veldrede – wordt gebruikt) omvat niet alleen de woorden van de laatste redevoering, maar van alle vijf redevoeringen. Je moet misschien wel zeggen dat Matteüs met 'al deze woorden' bedoelt alles wat de lezer uit de mond van Jezus in het verhaal van 3,1-25,46 te horen heeft gekregen (zo Frans Breukelman).

Matteüs 1,1-9.12 op P¹ recto,
geschreven rond 250 n.Chr.

Begin en einde van het Matteüsevangelie

(a) Het Matteüsevangelie begint als volgt: *'Boek van de verwekking/wording (genesis) van Jezus Christus, zoon van David, zoon van Abraham'* (1,1) (Frans Breukelman). Dat is een heel andere vertaling dan van het NBV: *'Overzicht van de afstamming van Jezus Christus, zoon van David, zoon van Abraham'* of van de NBG-'51: *'Geslachtsregister van Jezus Christus, zoon van David, zoon van Abraham'*. Matteüs laat aan het verhaal over het openbaar optreden van Jezus (= het volbrengen van zijn *werk* [3,1-28,20]) een verhaal vooraf gaan over de wording van de *persoon* die Wet en Profeten zal gaan vervullen: een verhaal over de wording van Jezus Christus, dat het karakter draagt van een ouverture waarin alle thema's van het Matteüsevangelie te horen zijn. Dit verhaal over de wording van Jezus Christus vertelt Matteüs 'streng binnen het raam

van het getuigenis van de Tenakh' (Frans Breukelman), in het bijzonder in het spoor van Genesis, dat in 5,1vv. als volgt begint: 'Dit is het boek van de wording (let. verwekkingen) van Adam, de mens': eerst van Adam tot Noach tien geslachten voor de vloed, en daarna van Noach tot Terach tien geslachten na de vloed (5,1-11,26). In Genesis 5,1 vormt de zin 'Dit is het boek van de verwekkingen van Adam' het opschrift boven 5,1-11,26. Datzelfde geldt voor het opschrift van Matteüs 1,1 'Dit is het boek van de verwekking van Jezus Christus ...', dat het opschrift vormt boven 1,1-2,23. In beide gevallen is er eerst een genealogie: Gen. 5,2-11,26; Mat. 1,2-2,23; daaruit komt een heel verhaal tevoorschijn: Genesis 11,27-50,26; Matteüs 3,1-28,20.

(b) Het Matteüsevangelie eindigt met een verhaal dat uit vijf (!) delen bestaat: A 27,57-61 + B 27,62-66 + C 28,1-10 + B' 28,11-15 + A' 28,16-20. Waar van Marcus gezegd wordt dat het een open einde kent, zou ik dat eerder zeggen van het Matteüsevangelie, omdat het eindigt met een opdracht aan de leerlingen, maar niet vertelt van uitvoering van die opdracht. Het lijkt erop dat het de taak is van de lezer om aan die opdracht gehoor te geven.

Wim Weren laat aan het slot van zijn Matteüscommentaar zien hoe Matteüs ouverture (1,1-2,23) en finale (26,1-28,20) op elkaar heeft afgestemd. Ik noem hier alleen de overeenkomst tussen zijn verwekking (1,18-2,23) en zijn opwekking (27,57-28,20): de verschijning /ontmoeting van een bode van de Heer (1,20; 2,13.19 + 28,2.5), vertrek van Judea/Jeruzalem naar Galilea (2,22v. + 28,7.10.16), aanbidden (2,11 + 28,9.17), Immanuël (= 'met-ons-is-God') (1,23 + 28,20). Verwekking en opwekking van Jezus vinden hun oorsprong in de hemel.

De macrostructuur van het Matteüsevangelie

De Nieuwe Bijbelvertaling meent dat de grondstructuur lijkt op die van Marcus. De vertalers zien vier delen:

1,1-4,13	Gebeurtenissen voorafgaande aan het publieke optreden van Jezus
4,12-16,12	Zijn activiteiten in Galilea en omstreken
16,13-20,34	Tocht van Jezus naar Jeruzalem
21,1-28,20	De gebeurtenissen in Jeruzalem: Jezus' lijden, dood, opstanding en verschijning in Galilea

Peter Schmidt meent dat Matteüs een dubbel bouwplan heeft: een *narratieve*: het drama, en een *retorische*: het onderwijs. In de narratieve structuur volgt hij trouw de lijn van het Marcusevangelie. In de retorische structuur heeft hij de uitspraken van Jezus steeds bij elkaar gezet en ondergebracht in vijf grote redevoeringen.

1,1-2,23	Proloog: geboorte, openbaring en vervolging
3,1-4,11	Doopsel en bekoring
4,12-25	De komst naar Galilea
5,1-7,29	De bergrede
8,1-9,35	Redding metterdaad
9,36-10,42	De zendingsrede
11,1-12,50	Jezus zet zelf zijn zending voort
13,1-52	De parabelrede
13,53-17,27	Scheiding der geesten
18,1-35	De gemeenterede
19,1-23,39	Naar de botsing in Jeruzalem
24,1-25,46	De eschatologische rede
26,1-27,66	Verwerping, passie en dood
28,1-20	Epiloog: de verrezen Heer zendt vanuit Galilea zijn kerk uit over de wereld.

Niek Schuman laat zich voor zijn indeling sterk leiden door de vijf grote redevoeringen van Jezus.

A 1,1-2,23	Proloog: Verwekking; Immanuël; volkerenwereld
B 3,1-4,25	De eerste overgang: de liefste zoon; satan; 'van toen af'
C' 5,1-9,38	Eerste blok: Bergrede; tekenen; over navolging
C'' 10,1-12,50	Tweede blok: Uitzendingsrede; Johannes, profetie vervuld
C''' 13,1-16,12	Derde blok: Gelijkenissenrede; Johannes, broodthema
B' 16,13-17,27	De tweede overgang: de liefste zoon; satan; 'van toen af'
C'''' 18,1-22,45	Vierde blok: Gemeenterede; navolging, intocht in Jeruzalem
C''''' 23,1-27,66	Vijfde blok: Eschatologische rede; het passieverhaal
A' 28,1-20	Epiloog: Opwekking; Ik ben met jullie; volkerenwereld

Frans Breukelman is intensief bezig geweest met de compositie van het Matteüsevangelie. Hij heeft verschillende voorstellen gedaan. De twee *apo tote*-zinnen spelen daarin een grote rol, maar dat komt niet altijd even goed in de structuur tot uitdrukking.

(I)

1,1-2,23	Eerste hoofddeel: de wording van Jezus Christus
3,1-11,24	Tweede hoofddeel: optreden van Jezus in Galilea; de werken van Christus
11,25-16,20	Derde hoofddeel: openbaring en verberging: op dat moment
16,21-25,46	Vierde hoofddeel: het moeten weggaan naar Jeruzalem
26,1-28,20	Vijfde hoofddeel: de redding voor de volkeren

(II)

1,1-2,23	De ouverture: de verwekking van Jezus Christus
3,1-4,16	Johannes de Doper [de satan] en Jezus
4,17-16,20	'Vanaf toen begon Jezus te prediken en te zeggen: "Bekeert u, want het koninkrijk der hemelen is nabijgekomen".'
16,21-25,46	'Vanaf toen begon Jezus aan zijn leerlingen te tonen'
16,21-17,20	Eerste aankondiging

17,22-20,16	Tweede aankondiging
20,17-25,46	Derde aankondiging
26,1-28,20	De finale: dood en opwekking van Jezus Christus

Wim Weren (2006/2007) is sterk beïnvloed door de visie van Breukelman op de macrostructuur en de theologie van het Matteüsevangelie: (a) Zo neemt hij voor het begin en het slot de terminologie van Frans Breukelman over door ook te spreken over 'ouverture' (1,1-2,23) en 'finale' (27,55-28,20). (b) Hij laat zich leiden door het 'uitwijken' in het Galilea-deel en het 'weggaan naar Jeruzalem' waarmee het Jeruzalem-deel begint. (c) Van belang zijn ook de twee/drie *apo tote* (= 'vanaf toen') -zinnen (4,17; 16,21; 26,16).

1,1-4,11	Ouverture: Jezus' oorsprong, identiteit en zending
4,12-17	Overgang: Jezus' zending begint in Kafarnaüm
4,18-25,46	Corpus: Jezus' werk; vijf redevoeringen
4,18-16,12	Weg van Jeruzalem
16,13-28	Overgang: De zoon van God als lijdende messias
17,1-25,46	Op weg naar Jeruzalem
26,1-16	Overgang: Jezus wordt gezalfd en overgeleverd
26,17-28,20	Finale: Jezus' lijden, dood, opstanding en zending

In 1996 kwam Weren met een ander voorstel, waarbij hij zich liet leiden door de geografie: drie reizen van Jezus:

1,1-4,11	Proloog: De identiteit van Jezus en wat hem te doen staat
4,12-16,12	Deel I: Werkzaamheden in Galilea en omstreken
16,13-20,34	Deel II: Op weg naar Jeruzalem
21,1-28,15	Deel III: In Jeruzalem
28,16-20	Epiloog: De nieuwe status van Jezus; wat zijn leerlingen te doen staat.

Nico Riemersma

Ik laat me voor de (chiastische) structuur sterk leiden door de twee *apo tote*-zinnen (4,17; 16,20). Zij brengen de grote scheidingen in het evangelie aan. Nadeel van deze indeling is dat de vijf redevoeringen uit beeld verdwijnen.

A 1,11-4,16	Ouverture: Jezus' verwekking en uitwijken
B 4,17-16,20	'Vanaf toen begon Jezus te prediken en te zeggen: "Bekeert u, want het koninkrijk der hemelen is nabijgekomen"' (4,17) eindigend met: 'Hij is de Christus' (16,20).
B' 16,21-25,46	'Vanaf toen begon Jezus aan zijn leerlingen te tonen dat hij naar Jeruzalem moest weggaan en veel lijden van de kant van de oudsten, overpriesters en schriftgeleerden en gedood worden en op de derde dag opgewekt worden' (16,21).
A' 26,1-28,20	Finale: Jezus' dood en opwekking

Kenmerken

(1) Elk van de synoptische evangeliën is te herkennen aan een eigen woord of uitdrukking. In het Matteüsevangelie is dat het woordje 'toen' (Gr. *tote*), dat veelvuldig voorkomt; zo'n 70 keer (2,7.16.17; 3,5.13.15; 4,1.5.10.11.7; 5,24; 7,5; 8,26; 9,6.14.15.29.37; 11,20; 12,13.22.29.38.44.45; 13,26.36; 15,1.1.28; 16,12.20.21.24; 17,13.17.19; 18,32; 19,13.27; 20,20; 21,1; 22,8.13.15.21; 23,1; 26,3.14.16.31.36.38.45.50.52.56.65.67.74;

27,3.9.13.16.26.27.38.58; 28,10) komt het voor in de betekenis van 'damals' (het perfectum van de vervulling) en zo'n 20 keer (7,23; 13,43; 16,27; 18,21; 24,9.10.14.16.21.23.30(2x).40; 25,1.7.31.34.37.41.44.45) in de betekenis van 'alsdann' (het futurum van de voleinding) (F.H. Breukelman).

(2) Matteüs staat bekend om het feit dat hij niet alleen de *logia* van Jezus, maar ook Jezus' *praxeis/erga* (wonderen) bij elkaar zet. Wat de woorden van Jezus betreft, hij heeft ze in vijf redevoeringen thematisch bij elkaar geplaatst (zie de vorige les over het Matteüsevangelie). Maar je ziet dat ook aan zijn daden: in Matteüs 8,1-9,34 staan alle wonderen bij elkaar. Let op, ook de roeping van Matteüs (9,9-13) maakt van deze wondersectie deel uit! Je mag het een opvallende eigenschap van Matteüs noemen: deze gewoonte om te *verzamelen* en te ordenen. Hij houdt van compileren en systematiseren. Gelijksortig materiaal voegt hij samen en verwerkt hij tot een nieuw geheel. Zo maakt hij in hoofdstuk 10 van twee zendingsredes: één van Mar. 6,7-13 en één van Luc. 10,1-11, één lange redevoering.

(3) Matteüs omlijst diverse malen stukken uit zijn evangelie door eenzelfde woord, gedachte of zin. Daardoor geeft hij te kennen dat alles wat hij op die manier omraamt, als een eenheid opgevat wil zien. Dit in de oudheid veel voorkomende procédé wordt '*inclusio*' (= insluiting) genoemd. Voor de lezers en hoorders functioneert zo'n insluiting als een soort hoor- of leesteken, waaraan zij kunnen horen of zien dat een bepaald deel 'af' is. Zo wordt de sectie Matteüs 5,1-9,34, waarin Jezus eerst wordt voorgesteld als een leraar (woord) en daarna als een geneesheer (daad), omraamd door twee sterk op elkaar lijkende samenvattende berichten over Jezus' werkzaamheid, nl. onderwijzen en genezen (4,23-25; 9,35-38), tezamen het evangelie van het koninkrijk verkondigend. Op dezelfde manier herinnert de berg van de laatste verschijning, van waarop Jezus de apostelen uitzendt om alle volkeren te dopen en te onderrichten (28,16-20), aan de berg waarop Jezus zijn onderricht gaf en zijn eigenlijke optreden begon (5,1). Daarnaast mag je aannemen dat de laatste woorden van de verrezen Jezus die hij uitspreekt op de berg in Galilea: 'Ik ben met jullie' (28,20), verwijzen naar de naam 'Immanuël' (= 'met ons [is] God') die Jezus in het begin van het evangelie van de bode krijgt (1,23).

(4) Het Matteüsevangelie bevat *vijf* redevoeringen van Jezus. Dat lijkt niet toevallig. De verwijzing naar de vijf boeken van Mozes ligt voor de hand. De eerste redevoering, de Bergrede, spreekt Jezus vanaf de berg (5,1). Het lijkt er dan ook op dat Matteüs Jezus als de nieuwe *Mozes* presenteert die zijn volk Tora wil leren. In de ouverture legde Matteüs al een verband tussen Jezus, die aan de kindermoord van Herodes (Mat. 2,13-18), en Mozes die aan de kindermoord van de farao ontsnapte (Ex. 1,1-2,10).

(5) Het Matteüsevangelie biedt in totaal 65 verwijzingen naar het Oude Testament, waaronder 43 citaten. Veel meer dus dan in de andere evangeliën. Karakteristiek voor Matteüs zijn de zogenaamde *vervullingscitaten*. Het zijn er in totaal elf. Deze citaten kennen twee vormen: 'Toen werd vervuld ...' (2,17-18; 13,14-15; 27,9-10) en '..., opdat vervuld werd hetgeen gesproken werd ...' (1,22-23; 2,15.23; 4,14-16; 8,17; 12,17-21; 13,35; 21,4-5). Een woord wordt vervuld, als gebeurt wat in dat woord gezegd wordt. De oudtestamentische woorden mogen in hun oorspronkelijke setting dan een andere betekenis hebben, Matteüs wil door deze citaten laten zien dat tal van bijzondere momenten in Jezus' leven in directe relatie met de Schriften staan.

(6) Jezus verkondigt *dezelfde boodschap* als Johannes (Elia, zie Mat. 11,14): 'Kom tot inkeer, want het koninkrijk der hemelen is nabij' (3,1; 4,17). De leerlingen worden opgeroepen om op hun beurt dezelfde boodschap te verkondigen als hij: 'Het koninkrijk der hemelen is nabijgekomen' (4,17; 10,7) en om geen andere leer te brengen dan hun leraar (28,20). Ze zullen dezelfde bevrijdende daden verrichten (8,2-9,34; 10,8) en ze delen in Jezus' volmacht om op aarde zonden te vergeven (9,8).

(7) Matteüs wordt van de vier evangeliën wel het meest *kerkelijke* genoemd. Alleen bij hem treffen we het woord *ekklesia* ('kerk' of 'gemeente') aan (16,18; 18,17). Matteüs 10,1-42 en 18,1-35 bevatten kerkelijke instructies in verband met de missionering, de vervolging, de verhouding van de christenen onderling en de herderlijke plicht van de kerkleiders. Eigenlijk staat heel zijn evangelie vol met kerkelijke aansporingen en oproepen: tot een overvloediger gerechtigheid (5,17-48), dienstbetoon (20,20-28), liefde (22,34-40) en barmhartigheid (25,31-46).

Kernwoorden

(1) Een belangrijk kernwoord van het Matteüsevangelie is 'uitwijken' vanwege achtervolging (*anachoreō*) in onderscheid van 'vluchten' voor gevaar (*pheugō*). In de ouverture van het Matteüsevangelie is allereerst sprake van het uitwijken van de magiërs (2,12.13), gevolgd door het uitwijken van Jozef (2.14.22), eerst naar Egypte en dan naar Galilea. Dit laatste uitwijken van Jozef (2,22) zet zich voort in het uitwijken van Jezus (4,12). In de eerste deel van het evangelie (3,1-16,20) laat Matteüs de lezer op vier plaatsen horen hoe Jezus in het land Israël steeds verder uitwijkt, steeds verder van Juda en Jeruzalem in de richting van de *gójim*: (4,12; 12,15; 14,13; 15,21). Na de overlevering van Johannes wijkt Jezus uit naar Galilea (4,12). Nadat Jezus in de gaten krijgt dat de farizeeën samenspannen om hem om te brengen, wijkt hij van daar uit (12,15). Na de dood van Johannes de Doper door Herodes wijkt Jezus vandaar uit naar een eenzame plaats (14,13). Nadat Jezus gehoord heeft dat de farizeeën aanstoot aan hem nemen wijkt hij opnieuw uit, nu naar het gebied van Tyrus en Sidon (15,21). Zal hij Israël de rug toekeren en zich voortaan tot de *gójim* wenden? Dan behoeft hij niet naar Jeruzalem te gaan en zal hij niet worden overgeleverd om gekruisigd te worden. Dat gebeurt niet. Het loopt erop uit dat hij 'weggaat naar Jeruzalem'. Daarmee komt het woord in beeld dat het tweede deel van het Matteüsevangelie bepaalt: 'weggaan (naar Jeruzalem) (*ap'elthein*) (16,21). Dit werkwoord horen we ook helemaal aan het slot van Matteüs: in 28,8.10. Eerst wordt van de vrouwen verteld dat ze 'weggaan van het graf' en daarna moeten de vrouwen tegen de leerlingen zeggen dat zij moeten 'weggaan naar Galilea'.

(2) Karakteristiek voor het Matteüsevangelie is het duo: 'aanbidden' of 'vereren' (*proskuneō*), dat een lezer tien (elf) keer tegenkomt (in Mar. twee keer, in Luc. en Joh. een keer), en 'bespotten' (*empaizō*) (vijf maal: 2,16; 20,19; 27,29.31.41) als zijn tegendeel. In de NBG'51 wordt *proskuneō* vertaald met 'hulde bewijzen', in de NBV met 'eer bewijzen'. Het verbum betekent eigenlijk 'an-kussen'. Bij de verering van goden moest men zich bij het kussen van de voeten ter aarde toe neigen. Daardoor is in Griekenland *proskuneō* als verering van de godheid de terminus technicus geworden voor het zich in aanbidding/verering voor de god neerwerpen. De LXX-vertalers hebben het Hebreeuwse werkwoord 'zich neerbuigen voor' vrijwel overal vertaald met *proskuneō*. Waar in het NT *proskuneō* gebruikt wordt, is het 'Richtingsziel' altijd iets goddelijks (vgl. Hand. 10,25-26). Zoals bij het voorgaande kernwoord laat Matteüs het motiefwoord 'aanbidden' direct in zijn ouverture horen: met de magiërs die voor hem, het goddelijke kind, aanbidgend neerknielen (2,2.8.11). Hij laat het woord door heel zijn verhaal heen (8,2 [een melaatse]; 9,18 [hoofd van de synagoge]; 14,33 [leerlingen]; 15,25 [kanaänitische vrouw]; 18,26 [slaaf]; 20,20 [moeder van de zonen van Zebedeüs]) klinken tot in de finale (28,9 [vrouwen].17 [elf leerlingen]). Steeds is Jezus het object van *proskuneō*, met uitzondering van 18,26.

In de ouverture zegt Matteüs van Herodes dat hij zeer vertoornd werd, toen hij zag dat hij door de magiërs bespot was (2,16). Zijn gedachte over de magiërs was: 'Ze zijn gekomen om het koningskind te aanbidden en door mij dat niet te melden, maar door uit te wijken hebben ze mij bespot.' Als Matteüs in de ouverture van zijn koninkrijksevangelie koning tegenover koning stelt, dan stelt hij de aanbidding van het koningskind tegenover de

bespottend van koning Herodes. Het thema van de bespottend van de koning keert terug in het verhaal van de soldaten van de stadhouder die Jezus mee naar het gerechtsgebouw nemen om aldaar deze vermeende koning te bespotten (27,29.31). Op Golgotha komt het opnieuw tot bespottend van de vermeende koning, nu van de kant van de overpriesters en de schriftgeleerden (27,41), waarmee uitkomt wat hij zelf eerder had gezegd: 'ze zullen hem overleveren aan de *gojim* tot bespottend' (20,19).

(3) Niet minder karakteristiek voor het Matteüsevangelie zijn de motiefwoorden 'rechtvaardig' (*dikaïos*) (1,19; 5,45; 9,13; 10,41; 13,17.43.49; 20,4; 23,28.29.35; 25,37.46; 27,19) en 'gerechtigheid' (*dikaïosunè*) (3,15; 5,6.10.20; 6,1.33; 21,32) dat bij Matteüs niet staat tegenover 'ongerechtigheid' (*adikia*), maar tegenover 'wetteloosheid' (*anomia*) (7,23; 13,41; 23,28; 24,12). Het eerste woord dat Jezus in Matteüs spreekt, bij de doop door Johannes, gaat over de gerechtigheid: 'Laat af, want also past het ons om alle gerechtigheid te vervullen' (door de koning die zich met zijn volk in doop en dood solidariseert) (3,15). De laatste keer dat het woord klinkt, is dat gesproken tegen overpriesters en de oudsten tegen wie Jezus zegt dat Johannes hen de weg der gerechtigheid heeft gewezen, maar dat zij hem niet hebben geloofd (21,32).

(4) Matteüs spreekt meestal en veelvuldig (in totaal 32 keer) van het 'koninkrijk der hemelen' (3,2; 4,17; 5,3.10.19(2x).20; 7,21(2x); 8,11; 10,7; 11,11.12; 13,11.24.31.33.38.44.45.47.52; 16,19; 18,1.3.4.23; 19,12.14.23.24; 20,1; 22,2; 23,13; 25,1), een enkele keer spreekt hij over het 'koninkrijk van God' (12,28; 19,24; 21,31.43) of over het 'koninkrijk van uw Vader' (6,10; 13,43; 26,29). Dikwijls wordt gezegd dat Matteüs de zegswijze 'koninkrijk der hemelen' gebruikt, omdat hij de Godsnaam (JHWH) op deze manier vermijdt. Het concept drukt het directe koningschap/heerschappij van God over zijn volk uit. Dit concept staat tegenover het aardse koningschap zoals van Herodes. Kortom, Matteüs gebruikt de zegswijze 'koninkrijk der hemelen' als staand tegenover het het aards, politieke koningschap van iemand als Herodes.

Literatuur

In Nederland hebben twee exegeten zich intensief met het Matteüsevangelie beziggehouden: Frans Breukelman (1916-1993) (wetenschappelijk medewerker bijbelse theologie aan de Universiteit van Amsterdam) en Wim Weren (emeritus hoogleraar NT aan de Universiteit van Tilburg).

- F.H. BREUKELMAN, *Bijbelse Theologie. Deel III De theologie van de evangelist Mattheüs. Afl. 1 De ouverture van het Evangelie naar Mattheüs: Het verhaal over de génesis van Jezus Christus*, Kampen 1984.
- F. BREUKELMAN, *Bijbelse Theologie. Deel III De theologie van de evangelist Mattheüs. Afl. 2 Het evangelie naar Matteüs als "Die Heilsbotschaft vom Königtum"*, Kampen 1996.
- F. BREUKELMAN, *Bijbelse Theologie. Deel III/3 De finale van het evangelie naar Matteüs*, Utrecht 2012.
- J. KÜRZINGER, 'Das Papiaszeugnis und die Erstgestalt des Matthäusevangeliums', *Biblische Zeitschrift* 4 (1960), 19-38.
- A. LESKE, 'Matteüs', in: E. EYNIKEL e.a. (red.), *Internationaal Commentaar op de Bijbel. Band 2*, Kampen & Averbode 2001, 1456-1544.
- M.J.J. MENKEN, *Matthew's Bible: The Old Testament Text of the Evangelist* (BETL 173), Leuven 2004.
- S.J. NOORDA & W.J.C. WEREN, 'Christelijke schriftgeleerdheid: De vervullingscitaten in Mt. 8,17 en 12,17-21', in: T. Baarda e.a. (red.), *Jodendom en vroeg Christendom: continuïteit en discontinuïteit*, Kampen 1991, 81-101.
- N.A. SCHUMAN, *Al deze woorden...: Over het evangelie naar Matteüs*, 's-Gravenhage 1991.

- P. SCHMIDT, 'Het Evangelie volgens Matteüs', in: J. FOKKELMAN & W. WEREN (red.), *De Bijbel literair: Opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties*, Zoetermeer & Kapellen 2003, 499-512.
- F. VAN SEGBROECK (red.), *Matteüs opnieuw* (Verslagboek Vliebergh-Sencie-Leergang. Afdeling Bijbel 1998), Leuven & Amersfoort 1999.
- H. SERVOTTE, *Matteüs literair: Oud en nieuw*, Averbode & Baarn 1997
- J. SMIT, *Het verhaal van Matteüs: Sleutelpassages uit zijn evangelie*, Zoetermeer & Averbode 2007.
- H. WELZEN, 'A Hermeneutic of Justice – Justice as Discernment in Matthew', in: *Biblical Spirituality: Contours of a Discipline* (Studies in Spirituality Sup. 30), Leuven e.a. 2017, 163-180.
- W.J.C. WEREN, *De broeders van de Mensenzoon: Mt 25,31-46 als toegang tot de eschatologie van Matteüs*, Amsterdam 1979.
- W. WEREN, *Matteüs* (Belichting van het Bijbelboek), 's-Hertogenbosch & Brugge 1994.
- W. WEREN, 'De geschiedenis en sociale situatie van de gemeente rond Matteüs', in: H.J. DE JONGE e.a. (red.), *Vroegchristelijke gemeenten: Tussen werkelijkheid en ideaal*, Kampen 2001, 100-114.
- W. WEREN, 'De opbouw van Matteüs' evangelie: een nieuw voorstel', *Tijdschrift voor Theologie* 47 (2007), 16-41.
- W. WEREN, 'Matteüs', in: K. SPRONK & A. VAN WIERINGEN (red.), *De Bijbel theologisch: Hoofdpijnen en thema's*, Zoetermeer 2011, 139-147.
- W.J.C. WEREN, *Studies in Matthew's Gospel: Literary Design, Intertextuality and Social Setting* (BIS 13), Leiden & Boston 2014.
- W. WEREN, 'Deel 1: Het Evangelie van Matteüs', in: *Rode draden in de evangeliën*, Antwerpen & Utrecht 2018, 20-93.

TVG Den Haag
18 oktober/15 november 2018